

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРОФЕСІОНАЛА У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

Севрук І.І., м.Харків

У статті окреслено соціально-філософські та філософсько-антропологічні виміри екологічних ризиків, пов'язаних з існуванням постсучасних армій. Обґрунтовано необхідність формування екологічної культури як вагової складової військово-професійної культури у «суспільстві ризику». Наголошено на тому, що за даних умов формування екологічної культури військового професіонала постає як складова національної безпеки України.

***Ключові слова:** суспільство ризику, екологічні загрози військової сфери, екологічна культура, військовий професіонал.*

Актуальність проблеми. Процеси глобалізації у ХХІ ст. гранично загострили проблему виживання людства. Недарма соціальні мислителі сучасне суспільство усвідомлюють як «суспільство ризику» (У.Бек, Н.Луман, Е.Гідденс, Г.Брежман, А.В.Толстоухов, Р.В.Войтович та інші). Його головною ознакою стає продукування ризиків практично у всіх сферах буття. Один з фундаторів концепції «суспільства ризику» німецький соціолог У.Бек підкреслює, що у розвинутому суспільстві «соціальне виробництво багатства систематически супроводжується соціальним виробництвом риска» [1, с.19].

Найбільші ризики при цьому утворює військова сфера, в самому функціонуванні якої закладено потенційне джерело знищення людства та біосфери. Видатний еколог сучасності М.Ренер наполягає на тому, що саме збройні сили є найбільшим джерелом забруднення на Землі [2]. Численні катастрофи сучасного світу спровоковані саме діяльністю сучасних армій, озброєних найновітнішими науковими розробками та технологіями [3].

В той же час, складність сучасної ситуації полягає не тільки в тому, що людина втрачає контроль над природними процесами. «Повстає» не тільки природа як оточуюче середовище, «повстає природа» в самій людині. З цього приводу М.Хоркхаймер підкреслює, що на сучасному етапі «повстання природи» - це, в першу чергу, повстання природи у самій людині, її біосоціальності, яка має пристосовуватися до глобальних змін та протистояти їм [4].

Отже ситуацію, у якій опинилося людство на початку ХХІ ст., цілком доречно позначати не просто як «екологічну кризу». Більш адекватними цій ситуації стають поняття - «антропогенна катастрофа», «антропологічний колапс». Антропогенні зміни набули таких масштабів, що питання глобальної та національної безпеки постають багато в чому як питання забезпечення екологічних засад існування людини.

Очевидним стає те, що функціонування сучасних армій, військової сфери в цілому, вимагають не тільки суспільної уваги, але, в першу чергу, контролю з боку цивільних структур та науково обґрунтованого соціального

управління, що у свою чергу, вимагає проведення теоретичних досліджень міждисциплінарного характеру.

В той же час, екологічні ризики військової сфери, саме унаслідок специфіки її функціонування (достатня автономність, режим секретності, замкнутість), є і малодослідженими, і найменш контрольованими з боку суспільства.

Тому у центрі уваги автора статті – військова сфера, армія та екологічні ризики, що пов'язані з їх існуванням. **Метою даної статті** є обґрунтування необхідності формування екологічної культури військового професіонала як завдання стратегічно важливого і з огляду на національну безпеку України, і з огляду на проблеми глобальної безпеки.

Соціально-філософський розгляд екологічних загроз та ризиків, пов'язаних з функціонуванням постсучасної армії вимагає, принаймні, виокремлення певних груп проблем, що розкривають основні складові цього функціонування. Логічним в такому разі стає розгляд впливу військової сфери на природне середовище у воєнний та мирний час.

Очевидними є екологічні ризики, що пов'язані з веденням бойових дій. З часів перших військово-соціологічних досліджень, ініційованих необхідністю усвідомити реальний масштаб руйнації оточуючого середовища у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі внаслідок проведення широкомасштабних військових операцій [5], у свідомості світової спільноти ствердилася думка про неприпустимість використання засобів масового ураження, хімічної, бактеріологічної зброї, що було закріплене у резолюціях ООН та міжнародних конвенціях. Екоцид усвідомили як злочин проти людства. На зміну стратегії «холодної війни» прийшла стратегія «мирного співіснування».

Процеси глобалізації гранично загострили проблему виживання людства. Реальність загроз «ядерної зими», чорнобильської катастрофи, парникового ефекту, руйнування озонового шару планети, полігенетичного глобального руйнування, призвели до усвідомлення того, що у «суспільстві ризику» будь-яка війна, не тільки світового масштабу, несе людству неконтрольовані руйнівні наслідки. Видатний еколог сучасності Н.Ф.Реймерс підкреслював те, що у глобальному суспільстві «навіть регіональні війни... стають спрямованими проти усього людства, тобто втрачають локальний характер та набувають світового значення, оскільки піддають загрозі усіх людей Землі, наближаючи її до екологічного краху» [6, с. 365]

Проте практика кінця ХХ – початку ХХІ ст. продемонструвала невикорінність війни, принаймні, на сьогоднішньому етапі. Людство визнає неприпустимість масштабної війни, але цілком виправдовує локальні, неприпустимість використання ядерної зброї, але проводить випробування найновітнішого, що заторкує самі засади людської психіки.

Практика довела й те, що у сучасному суспільстві – суспільстві ризику – за екологічні наслідки (чи збитки) агресори відповідальності не несуть. Тому переконливі приклади – події у В'єтнамі та Афганістані, Іраку

та Ірані, у Лівії та інших країнах, на теренах яких проводилася політика силового впровадження «демократії».

Ускладнює ситуацію і те, що міжнародні конвенції, що регулюють питання воєнної складової екологічних загроз (1977 р.), теоретично обмежуючи екоцид, в той же час не забороняють використання багатьох існуючих та заново створюваних засобів впливу на природні процеси з метою підвищення ефективності дії зброї та воєнної техніки. Нерегульованим є і проведення наукових досліджень у даному напрямку.

Більш того, воєнна наука ХХІ ст. розглядає руйнування техносфери противника у ході воєнних конфліктів як альтернативу війні з використанням засобів масового ураження. Початком воєнних дій стає проведення запланованого знищення воєнних, промислових, транспортних, енергетичних об'єктів противника, його господарської інфраструктури з усіма її складовими. Масштаби таких операцій визначаються геостратегічним розташуванням району конфлікту, оперативнотактичною доцільністю руйнування, можливостями засобів ураження, ефективністю захисту та оборони. Очевидно, що найбільші ризики пов'язані з місцями концентрації промисловості та населення.

Логіка війни потребує і повного розгрому противника. Для чого теорія сучасного воєнного мистецтва радить арміям проводити бойові дії з «граничною рішучістю та активністю». На практиці це означає, що незважаючи на негативні екологічні наслідки використання різноманітних засобів ураження, на перший план висувається завдання розгрому противника. В тому числі і за рахунок супутнього знищення оточуючого природного середовища. Спрацьовує один з основних принципів екологічного забезпечення збройних сил – «пріоритет виконання бойових завдань у воєнний час», згідно якого екологічні ризики та міжнародні акти по екології враховуються «по можливості».

Сучасний російський воєнний еколог В.І.Булатов переконливо доводить: війна у її сучасному високотехнологічному варіанті постає як головний фактор не просто модифікації (змін), а трансформації (перебудови) та трансмутації (повного переродження) оточуючого середовища [7].

В той же час катастрофічне погіршення природного середовища відбувається не тільки внаслідок проведення бойових дій. Принципово важливим стало визнання світовою спільнотою того, що і повсякденне функціонування збройних сил у сучасному світі утворює чисельні екологічні загрози.

Якщо прийняти за вихідне домінуюче у сучасній науці розуміння військової сфери як сукупності об'єктів та діяльності складних підсистем ВПК та збройних сил, науково-технічного, забезпечення (інфраструктура) та освітнього компонентів оборонного призначення, то стає очевидним, що рахувати ризики військової сфери варто з урахуванням взаємодії усіх функціональних аспектів її існування.

Вирішення поставленого таким чином завдання вимагає врахування взаємодії військової сфери не тільки з природним, але й і з суспільно-соціальним середовищем.

На думку В.І.Булатова, військова сфера має усвідомлюватися як «багатомірний простір, система зв'язків, мозаїк специфічного природокористування, як перетин множин у реальному геоекологічному просторі». В такому разі до параметрів військової сфери мають бути включеними і характеристики регіону, і оточення, і середовища тощо. Крім того, сучасний рівень розгляду проблеми вимагає врахування розширення територіальних кордонів військової сфери до включення в неї і Близького Космосу, що стає наслідком діяльності ракетно-космічних сил та супутників-шпигунів [7].

У відповідності до такого розуміння складовими військової сфери стають оборонні споруди, озброєння та військова техніка, елементи бойової, виробничої, наукової та соціальної інфраструктури, системи зв'язку, комунікацій та оперативного спостереження, військові містечка та гарнізони, райони постійної дислокації, бойової підготовки, випробні полігони, у цілому, - будь-які об'єкти військової діяльності та ВПК.

«Життєвий простір» військової сфери в такому разі стає безмежним. В той же час, завдання екологічної безпеки потребують визначення реальних меж тих загроз та ризиків, які пов'язані із просторово-територіальним існуванням військової сфери.

В цілому, узагальнюючи висновки сучасної екологічної західної та вітчизняної думки про вплив збройних сил на оточуюче середовище, можна виокремити такі головні фактори, що визначають цей вплив [8-11]:

- наявність ядерної та хімічної зброї, атомного флоту, ракетних засобів – потенційних джерел екологічної загрози;
- забруднення природного середовища та навколоземного космічного простору за умов використання, утилізації та ліквідації ядерного, ракетного, хімічного та звичайного озброєння;
- забруднення природного середовища відходами з берегових об'єктів ВМФ та кораблів без очищення;
- забруднення відходами високотоксичного палива та продуктами його трансформації у районах падіння частин, що відділяються від ракет-носіїв;
- забруднення нафтопродуктами та паливно-мастильними речовинами внаслідок незадовільного технічного стану, несвоєчасного ремонту та реконструкції складів палива;
- викид у повітря шкідливих речовин від гарнізонних котелень, автопарків та ремонтних заводів, від спалювання неякісного етилового бензину, викид господарсько-побутових та виробничих стокових вод.

До цього офіційного переліку можна б було додати і вплив біологічної зброї, і бактеріологічної тощо. Але й наданий перелік вражає.

На території України розташовано значну кількість об'єктів військової діяльності: військові бази, містечка, арсенали, склади боєприпасів, сховища паливно-мастильних матеріалів і ракетного палива, авіаційні та

загальновійськові полігони, танкодроми, звалища і поховання небезпечних відходів, а також колишні шахтні пускові установки, зокрема, радіоактивні. Більшість цих об'єктів створює реальну і потенційну небезпеку для населення і довкілля, забруднює навколишнє середовище хімічними речовинами, зокрема важкими металами, підвищує радіаційний фон, що зумовлює деградацію природних комплексів.

Зважаючи на актуальність таких проблем, Міністерство оборони (Міноборони) України разом із Міністерством екології та природних ресурсів розробили Програму реабілітації територій, забруднених у результаті військової діяльності, на 2002—2015рр., яка була затверджена урядовою постановою у липні 2001 р. Мета цього документу — здійснення комплексу заходів з відновлення територій, забруднених унаслідок військової діяльності, і повернення їх до фонду загального землекористування. З метою запобігання надзвичайним ситуаціям Міноборони склало перелік потенційно небезпечних об'єктів і розробило План заходів і робіт щодо запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного характеру на потенційно небезпечних об'єктах.

В той же час реальний екологічний стан військових об'єктів залишається вкрай незадовільним. Зокрема, що стосується об'єктів зберігання стратегічного та оперативного боєзапасу, українська дослідниця проблеми О.Гавриленко наводить такі дані [12]:

«- перевантаження у 1,4 рази порівняно зі встановленими нормами, внаслідок чого частина боєприпаси залишається не обвалованою, незахищеною від впливу атмосферних факторів;

- недостатня захищеність об'єктів військової діяльності від блискавки, що становить 88%;

- брак у багатьох випадках земляних валів навколо місць зберігання ракет та боєприпасів – 57%;

- погана забезпеченість пожежним обладнанням і засобами пожежогасіння – 68%...».

Реформування військової сфери в Україні розгортається за умов тривалої соціально-економічної кризи. Але на якість та темпи проведення реформ не менший вплив має ситуація демографічна.

Очевидно, що функціонування сучасної армії потребує в першу чергу якісного «людського матеріалу». В той же час демографічна ситуація в Україні на сьогодні оцінюється як кризова.

За даними Держкомстату на 1 грудня 2011 року кількість громадян України складала 45,6 млн., в той час як згідно останнього радянського перепису (1989 р.) населення України становило 52 млн. Щорічно Україна втрачає більше 700 тис. своїх громадян і є першою серед країн світу за темпами скорочення населення. Життя в Україні порівняно з розвиненими країнами менше на 15 років. Україна має один з найвищих рівнів захворюваності в Європі хворобами серця та судин, онкопатологій, туберкульозом, парентеральними гепатитами та ВІЧ-інфекцією; падіння народжуваності дійшло до критичного рівня; за показником підвищення

смертності працездатного населення Україна випереджає Європу у 3-4 рази. Згідно експертних прогнозів за умов збереження негативної демографічної динаміки через 10 років в Україні проживатимуть 36-38 млн. чоловік, через 50 років українців залишиться 8-12 млн. За такої динаміки, навіть якщо і буде повністю реалізовано проект повного переходу армії України на комплектування за контрактом, важко буде знайти осіб, що матимуть стан здоров'я, необхідний для несення служби.

Отже здоров'я громадян постає як один з принципових елементів національної безпеки держави. В такому разі, завдання формування екологічної культури як окремих військовослужбовців, так і військової організації в цілому, постає як принципово (стратегічно) важливе, і має, на думку автора статті, йти принаймні по двом напрямкам:

- з одного боку, - формування екологічної культури як принципово виваженого ставлення до оточуючого середовища як окремих військовиків, так і військових структур, військової організації в цілому; коректне природокористування;

- з іншого, - формування екологічної культури, як образу життя військового професіонала, його виваженого ставлення до власної «природи», здоров'я (фізичного, психічного, духовного), здорового образу життя, відповідної системи цінностей тощо.

При цьому слід зазначити, що на державному рівні важливість окреслених завдань усвідомлюється та закріплюється через законодавчі ініціативи [13,14], щодо військової сфери – тут створюються навіть екологічні служби. Але, і як засвідчує теорія [15-17], і як свідчить практика «вплив комплексу ментальних матриць та констант» [17, с.157] пересічного громадянина України не завжди має позитивний та конструктивний характер, екологічна культура залишається радше віддаленою перспективою ніж реальністю у соціокультурних практиках України.

Що ж стосується екологічної культури як образу життя військового професіонала, то тут на наш погляд ключовим стає поняття «здоров'я», і формування цінностей здорового образу життя має розгортатися комплексно у єдності фізичних, морально-психологічних та духовних аспектів, через роботу і виховних структур у збройних силах, і через засоби масової інформації, і через реалізацію спеціальних державних програм. Складовими такого комплексного підходу, на думку автора статті, можуть стати:

- удосконалення організаційного та нормативно-правового механізмів та реалізації комплексу заходів, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я здорових осіб у збройних силах;

- формування цінностей здорового способу життя та орієнтацій суспільства й держави, збройних сил;

- формування соціальної та особистої мотивації до збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців;

- їх залучення до регулярних занять фізичною культурою та спортом;

- сприяння раціональному харчуванню;

- зменшення шкідливого впливу травм, тютюнокуріння та негативних наслідків вживання алкоголю.

Висновки. У «суспільстві ризику» військова сфера утворює одні з найбільш загрозливих ризиків та потребує створення системи контролю та управління з боку суспільства та цивільних структур. Екологічні ризики, що пов'язані з військовою сферою, слід розглядати комплексно, розрізняючи їх власне екологічні, техніко-економічні, технологічні, соціальні та антропологічні складові. За сучасних умов формування екологічної культури військового професіонала постає як складова національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек, У. Общество риска: На пути к другому модерну./ У.Бек. Общество риска: На пути к другому модерну; пер. с нем. В.Седельника и Н.Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 284 с.
2. Renner M. Assessing the Military's War on the Environment. Stats of the World. – 1991. – P. 132 – 152.
3. Севрук И. И., Гегечкори А. В. Армия в обществе риска: экологические угрозы // SCHOLA-2012: Сборник научных статей факультета политологии Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова / Под общ. ред. А. Ю. Шутова и А. А. Ширинянца. — М.: Центр стратегической конъюнктуры, 2013. — С. 286-292.
4. Горкгаймер М. Повстання природи./ М.Горкгаймер. Повстання природи.; пер.з нім. – К., 2006.
5. Экоцид в Индокитае. – М.: Прогрес, 1972. – 134 с.
6. Реймерс Н.Ф. Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология./ Н.Ф.Реймерс. Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология. – М.: Россия молодая, 1992. – 365 с.
7. Булатов В.И. Россия: экология и армия./ В.И.Булатов. Россия: экология и армия. – Новосибир.: ЦЭРИС, 1999.
8. Ольшевский В.И. Экология военной сферы: проблемы и решения. – К.,1996. – 51 с.
9. Экология, охрана природы и экологическая безопасность. Кн. 1,2. – М.: Изд. МНЭПУ, 1997. – 741 с.
10. Реннер Майкл. Военные против окружающей среды. XX век: последние 10 лет. – М.: Пангея, 1992. – С.233-234.
11. Дашков Н.Г., Каплунов Н.Б., Николаев Ю.А. Проблема утилизации военно-технических средств. // Военная мысль. – 1993. - №8. – С.55 – 61.
12. Гавриленко О.П. Екогеографія України: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008. — 646 с.
13. *Стратегія* національної екологічної політики України на період до 2020 року (проект) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ligazakon.ua/1dok2.nfs/linc1/ua/JF5FX001.html>.
14. *Цілі розвитку* Тисячоліття 2010, Україна [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_52412MDGS_UKRAINE2010.pdf.
15. Дзьбань О.П. Українська правова ментальність: до проблеми розуміння сутності/ О.П.Дзьбань, Є.М.Мануйлов // Гуманітарний часопис: зб.наук праць. – Х.: ХАІ,2007. - №4 – с. 48-52.
16. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність/ Ю.Ю.Калиновський. – Х.: Право, 2008. – 288 с.
17. Захарова В.О. Місце екоправового виховання у стратегії життєтворчості. / В.О.Захарова. // Вісник ХНПУ ім.Сковороди «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2011 – Вип.36. – С.152-159.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННОГО ПРОФЕССИОНАЛА В «ОБЩЕСТВЕ РИСКА»

Севрук И.И.

В статье рассмотрены социально-философские и философско-антропологические аспекты экологических угроз, связанных с существованием постсовременных армий. Обоснована необходимость формирования экологической культуры как значимой составляющей военно-профессиональной культуры в «обществе риска». Подчеркивается, что в данных условиях формирование экологической культуры военного профессионала становится составляющей национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: общество риска, экологические угрозы военной сферы, экологическая культура, военный профессионал.

THE ECOLOGICAL COMPONENT OF THE FORMATION OF A PROFESSIONAL MILITARYMAN IN THE "SOCIETY OF RISK"

PhD, Associate professor I.I.Sevruk

The socially-philosophical and philosophical-anthropological aspects of the ecological threats related to the existence of the post-modern armies are considered in the article. The necessity to form the ecological culture as an important component of the military-professional culture in the "society of risk" is being proved. It is emphasized that under such conditions, the formation of the ecological culture of a professional military man becomes a constituent part of the national security of Ukraine.

Keywords: society of risk, ecological threats of military sphere, ecological culture, professional military man.